

CZU: 81'25

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4475372>**CONSIDERAȚII PRIVIND O SUBUNITATE DE TRADUCERE DIREȚIONALĂ***Irina BREAHNĂ**Universitatea de Stat din Moldova*

Unitatea de traducere constituie un instrument teoretic util, în măsura în care pune în valoare elementele de input și output lingvistic, precum și mecanismele inferențiale de procesare ale acestora. Pornind de la procesele inferențiale specializate în determinarea dinamicii temporale, propunem modelul unei subunități de traducere direcționale a cărei funcționare este descrisă atât la macronivel, cât și la micronivel. În primul caz ne referim la principiile pragmatice generale de funcționare a subunității. În al doilea caz ne referim la o problematică studiată pe larg în traductologie – greșeala de traducere. Ambele perspective au, pe lângă o valoare teoretică, și una practică, de orientare didactică, și anume – revederea modului în care se predă și se evaluează traducerea temporalității.

Cuvinte-cheie: context, greșeală de traducere, inferență direcțională, subunitate de traducere direcțională, Teoria relevanței, traducere, unitate de traducere.

CONSIDERATIONS REGARDING A DIRECTIONAL TRANSLATION SUBUNIT

The translation unit is a useful theoretical tool, insofar as it highlights the elements of linguistic input and output, as well as their inferential processing. Taking as a starting point the inferential process specialised in determining the temporal dynamics, we propose the model of a directional translation subunit, the functioning of which is described at both macro and micro levels. In the first case, we refer to general pragmatic principles. In the second case, we refer to a concept studied extensively in translation studies – the translation error. Both perspectives have, in addition to a theoretical value, a practical one, of didactic orientation, namely a reframing of the way in which the translation of time and tense is taught and evaluated.

Keywords: context, translation error, directional inference, directional translation subunit, Relevance Theory, translation, translation unit.

Introducere

Abordarea traducerii în cadrul Teoriei relevanței (TP) [1] urmează două linii de argumentare: prima ține de faptul că traducerea este o activitate care implică limbajul uman; a doua derivă din aspectele cognitive ale traducerii. Atât comunicarea verbală, cât și fenomenele legate de procesele de înțelegere a comunicării verbale, sunt subiecte centrale descrise și explicate de TP. Aceste două direcții, verbală și cognitivă, pot converge într-un concept devenit clasic în traductologie *unitate de traducere* (UT) [2]. În opinia noastră, UT constituie un instrument teoretic util, în măsura în care pune în valoare elementele de input și output (materialul lingvistic), precum și mecanismele de procesare ale acestora (procesul inferențial). Ceea ce obținem este, pe de o parte, un conținut al UT, iar, pe de alta, un principiu de funcționare. Adoptând drept domeniu de cercetare procesele inferențiale specializate în determinarea dinamicii temporale [3], ne axăm pe postularea unei UT direcționale, existența căreia este ilustrată atât din perspectiva macronivelului, cât și din cea a micronivelului. În primul caz ne referim la principiile generale de funcționare a unei UT direcționale, care în mare parte sunt principii pragmatice. În al doilea caz ne referim la o problematică studiată pe larg în traductologie – greșeala de traducere (GT). Ambele perspective au, pe lângă o valoare teoretică, și una practică, de orientare didactică, și anume – revederea modului în care se predă și se evaluează „echivalența temporală” în traducere.

Principiile unui model al subunității de traducere direcționale

Înainte de a trece nemijlocit la descrierea modelului unei UT direcționale, considerăm important să răspundem la două întrebări definitorii. Prima ține de natura UT. Modelul pe care îl propunem este modelul unei UT de proces sau modelul unei UT de produs? A doua întrebare ține de unele aspecte terminologice și „topografice” ale UT direcționale. Argumentăm de ce considerăm că termenul „subunitate direcțională” reflectă cel mai bine concepția noastră despre unitatea respectivă și despre locul său în procesele inferențiale din timpul traducerii.

Dimensiunea și domeniul de aplicare sunt doi parametri esențiali în definirea unei UT. Problemele legate de dimensiunea UT sunt dependente de domeniul de aplicare, deoarece în funcție de faptul dacă UT este de produs sau de proces, dimensiunea respectivă poate fi corelată sau nu cu unități de analiză lingvistică clasice (de la morfem la frază) sau cu segmente de procesare, aceste două categorii suprapunându-se foarte puțin.

Prin urmare, pentru a atribui unității noastre caracteristici dimensionale, devine important să determinăm, în primul rând, care este domeniul de aplicare a acesteia: traducerea-produs sau traducerea-proces? Răspunsul la această întrebare îl oferim în baza Modelului Inferențelor Direcționale (MID) [3]. MID este o construcție teoretică în cadrul TP care identifică și legitimează un proces inferențial dedicat special calculării direcționalității. De asemenea, validarea previziunilor TP și a modelelor procesului de traducere bazate pe TP [4] ne permite să adoptăm mecanismele de înțelegere bazate pe principiul pertinentei drept mecanisme de funcționare a unității noastre direcționale. Prin urmare, această unitate este o unitate de proces. Ea funcționează la nivelul proceselor inferențiale. Reproducem, în acest sens, următorul algoritm de interpretare [5, p.18]: 1) modulul lingvistic produce reprezentări structurale care includ trăsături temporale și direcționale; 2) forma logică derivată conține informație conceptuală și procedurală, adică adrese pentru concepte și trăsături direcționale pentru informația procedurală; 3) la etapa inferențială (pragmatică) are loc selectarea sau elaborarea ipotezelor contextuale; calculul trăsăturilor direcționale ia în considerare atât informația lingvistică, cât și informația contextuală; 4) după calcularea informației direcționale poate fi construită forma propozițională și atribuite condițiile de adevăr.

Astfel, calculul inferenței direcționale își are domeniul în procesul traducerii și este afectat de aspectele cognitive ale acesteia, în calitate de formă particulară de comunicare. Prin proces de traducere ne referim, bineînțeles, la procesul de interpretare a unui input formulat într-o limbă A, cu scopul de a-l exprima sub forma unui output în limba B. Sau, mai fidel concepțiilor TP despre traducere, procesul de traducere este utilizarea interpretativă într-o limbă B a unui input formulat în limba A.

În ce privește dimensiunea acestei UT, considerăm parametrul respectiv puțin relevant pentru modelul nostru. Principalul argument întru susținerea acestui refuz este faptul că parametrul în cauză nu poate fi operaționalizat în cadrul unității direcționale. Altfel spus, nu considerăm variabila de dimensiune drept factor determinant. În cadrul MID, cele două puncte de referință pentru calculul inferențial sunt variabilele de direcție și de forță. Lingvistic, sub formă de input și output, aceste două variabile se exprimă prin predicate, morfeme marcând timpul verbal și conectori. Ipotezele contextuale pot fi generate, la rândul lor, de informațiile de natură foarte diversă care fac parte din mediul cognitiv al traducătorului. Prin urmare, deoarece calculul inferențial include atât informație lingvistică, cât și informație non-lingvistică, dimensiunea textuală a UT (în cazul dacă ne-am fixa drept obiectiv stabilirea sa) nu reflectă volumul real al informației procesate în cadrul UT propuse.

Pentru a concluziona în privința acestui parametru definitoriu pentru unitatea noastră, vom postula deci că UT direcțională este o unitate de proces. În cele ce urmează vom defini celălalt parametru, și anume – parametrul ierarhic.

Vom începe prin a opera o alegere terminologică privind cea de-a doua parte a denumirii unității noastre: „direcțională” sau „temporală”. În opinia noastră, este vorba cu adevărat doar de o problemă terminologică, care nu presupune vreo luare de poziție teoretică sau conceptuală. Pentru a ne argumenta opțiunea, vom reveni asupra modului în care J.Moeschler își concepe modelul. În opinia lingvistului elvețian, MID reprezintă un mod nou de a trata problemele legate de referința temporală. Această abordare este construită pe o concepție dinamică a interpretării enunțurilor și pe o viziune dinamică a timpului. Acest principiu de dinamică temporală este numit „inferență direcțională”. Când sunt procesate enunțuri care reprezintă evenimente, scopul mecanismului de interpretare nu constă doar în a localiza evenimentul pe axa temporală, dar și în a determina dinamica temporală a enunțului. Prin interpretarea unui discurs se va stabili dacă evenimentul în curs: 1) face timpul să avanseze; 2) face timpul să regreseze; 3) nu face timpul nici să avanseze, nici să regreseze. Primul caz ilustrează o inferență înainte (IAV), al doilea – o inferență înapoi (IAR), al treilea – o indeterminare temporală (IT) [3, p.58-59].

Prin urmare, atributul „direcțional”, în contextul MID, acoperă toate specificările temporale ale informațiilor codificate în categorii gramaticale, adăugându-le și o dimensiune de natură dinamică, rezultată din ordinea temporală. În aceste condiții, considerăm că termenul „direcțional” reflectă plener esența proceselor și informațiilor care stau la baza unității propuse, incluzând totodată și referința temporală.

În cazul primei părți a desemnării (*unitate* sau *subunitate*), problematica depășește cadrul strict terminologic și derivă, în viziunea noastră, dintr-o asumare de poziție privind procesele generale de înțelegere în comunicarea verbală. În cazul nostru, această luare de poziție semnifică, în ultimă instanță, să facem apel la prevederile TP și la modelul teoretic al direcționalității, pentru a stabili dacă procesul inferențial care stă la baza unității noastre este un proces independent sau un proces subordonat ierarhic unui proces independent de interpretare.

Arhitectura TP oferă o viziune relativ ierarhizată asupra procesului de interpretare a enunțurilor. Termenul „ierarhizat” trebuie înțeles în două moduri: el indică, în primul rând, că există o distincție netă, deși nu într-

total etanșă, între mecanismele interpretative lingvistice și mecanismele interpretative pragmatice; în al doilea rând, prin termenul „ierarhizat” se subînțelege o concepție temporalizată a procesului interpretativ, care constă astfel dintr-o serie de etape [6, p.109].

MID, la rândul său, prezintă următoarea viziune a discursului: fiecare enunț poartă o trăsătură direcțională. Această trăsătură se compune cu trăsătura atribuită unui alt enunț, de obicei enunțului următor. Fiecare inferență direcțională este rezultatul compunerii trăsăturilor direcționale purtate de două enunțuri și fiecare enunț nou este evaluat în raport cu acest rezultat. Inferențele direcționale nu sunt totuși structuri discursive, în sensul în care ar reprezenta relațiile între enunțuri. Ele sunt mai degrabă structuri informaționale care transmit mișcările, pe care discursul le impune direcției timpului. Propunerea lui J.Moeschler este de a integra aceste structuri informaționale Teoriei Reprezentărilor Mintale (TRM), un cadru formal general pentru referință [3, p.72-73], unde contribuția lor poate fi modelizată în termeni de relații de discurs.

Dacă ne referim nemijlocit la algoritmul calculului direcțional, după cum reiese din etapele procesului de interpretare ilustrate *supra* („după calcularea informației direcționale poate fi construită forma propozițională și atribuite condițiile de adevăr”), el constituie o etapă necesară în construirea formei propoziționale, dar nu este unicul proces pragmatic implicat în interpretarea completă a enunțului în baza interpretării parțiale a frazei furnizate de modulul lingvistic. Alte procese esențiale pentru faza inferențială sunt dezambiguizarea, atribuirea referențelor, determinarea forței ilocuționare și alte mecanisme pragmatice. În aceste condiții, avansăm ideea că adevărata UT, adică UT completă, este forma propozițională, iar inferența direcțională alături de celelalte procese și mecanisme care contribuie la elaborarea formei propoziționale sunt subunități de traducere.

Pentru a rezuma, considerăm subunitatea de traducere direcțională (sUTd) un proces inferențial specializat, subordonat ierarhic procesului inferențial general care produce forma propozițională a enunțului. Subunitatea de traducere direcțională reflectă dinamica temporală a discursului și în această capacitate reprezintă o structură informațională pasibilă de a fi o componentă esențială a similarității interpretative.

O etapă importantă în prezentarea sUTd, odată ce am clarificat aspectele terminologice, vizează delimitarea clară a conținutului și mecanismului de funcționare a subunității.

Prin conținutul sUTd avem în vedere tipul informațiilor care fac obiectul proceselor specializate din cadrul sUTd. Prin mecanism de funcționare înțelegem algoritmul sau etapele de prelucrare cărora le este supus conținutul sUTd.

În sens larg, la baza **mecanismului de funcționare a sUTd** stă mecanismul deductiv. Acest fapt este explicat prin natura inferențială a comunicării verbale, în care modelul codului este completat de modelul inferențial. Conform TP, frazele sunt analizate de modulul lingvistic, care va produce la ieșire forma logică. Forma logică va fi saturată ulterior prin procese inferențiale. Altfel spus, prin procese care, pornind de la informațiile furnizate de enunț și de la alte informații non-lingvistice, vor genera o ipoteză interpretativă sau alta. În calitate de premise ale mecanismului deductiv sau ale modelului inferențial servesc ipotezele contextuale. Inferențele generate nu sunt însă demonstrative, adică nu garantează adevărul concluziilor. Aceasta explică de ce, în ultimă instanță, comunicarea verbală este un proces cu risc sporit. Destinatarul nu are nicio garanție că a selectat ipotezele contextuale necesare pentru a ajunge la concluzia inferenței non-demonstrative care reflectă intenția locutorului.

Conform postulatului inițial al MID, inferența direcțională este rezultatul combinării informației contextuale cu informația lingvistică. În cadrul TP, saturarea formei logice se obține accesând contextul. Acesta este o construcție dinamică, definită drept un ansamblu de ipoteze – ipotezele contextuale. Ipotezele contextuale sunt reprezentări cu formă propozițională, pe care destinatarul le consideră adevărate sau posibil adevărate. Ansamblul de ipoteze (contextul) este construit enunț după enunț; prin urmare, natura sa este dinamică și în continuă modificare. Destinatarul are acces la informațiile care formează contextul fie prin procese de percepție, ele fiindu-i manifeste în mediul fizic, fie pentru că aceste informații au făcut obiectul procesării enunțurilor precedente, fie pentru că sunt inferabile sau pentru că le poate extrage din memoria de lungă durată [7]. În cadrul MID, o astfel de viziune a contextului se exprimă prin modul în care concluzia implicată (direcția inferată) se obține prin computarea informației lingvistice pe fundalul ipotezelor contextuale, formulate inclusiv în baza informației conceptuale.

Dacă mecanismul inferențial este principiul de bază al funcționării sUTd, atunci algoritmul proceselor care duc nemijlocit la calcularea subunității de traducere-inferență direcțională este același pe care MID îl stipulează pentru atribuirea inferenței direcționale [3, p.71]: 1) enunțului e_i i se atribuie o trăsătură direcțională în funcție

de trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice; 2) construirea, dacă este posibil, a unei ipoteze contextuale în baza informației conceptuale; 3) atribuirea enunțului e_2 a unei trăsături direcționale în funcție de trăsăturile direcționale ale expresiilor lingvistice; 4) calcularea inferenței direcționale a discursului [e_1 - e_2]; 5) validarea inferenței direcționale cu ajutorul unei ipoteze contextuale accesibile.

Trăsăturile direcționale și temporale sunt atribuite încă la etapa procesării informației de către modulul lingvistic. Altfel spus, forma logică conține deja adrese pentru concepte și trăsături direcționale pentru proceduri. Totuși, calcularea inferenței direcționale, derivate în baza ipotezelor contextuale și a informației lingvistice, se produce la etapa de procesare pragmatică. Din acest motiv, considerăm că mecanismul fundamental al sUTd este unul în esență inferențial, de natură pragmatică, chiar dacă atribuirea trăsăturilor ține de domeniul procesării lingvistice.

Conținutul sUTd este posibil de a fi descris pornind, de asemenea, de la arhitectura MID. Conform modelului, inferența direcțională este rezultatul computării trăsăturilor direcționale, obținute în urma combinării informațiilor lingvistice (conținuturi conceptuale și procedurale ale predicatelor, timpuri verbale și conectori) cu ipotezele contextuale. Referindu-ne la mecanismul de funcționare a sUTd, am precizat ce tip de informații pot intra în categoria ipotezelor contextuale – reprezentări obținute din surse senzoriale, din procesarea enunțurilor precedente, din operații inferențiale deja desfășurate sau din stocul memoriei de lungă durată.

Studiile de micronivel, în special cele bazate pe investigarea interpretării simultane sau consecutive, demonstrează cum efortul de memorie sau efortul de imaginație este redus semnificativ de accesul imediat la contextul fizic al interacțiunii și la datele senzoriale. Un rol important în acest set de date joacă astfel de indicii paraverbale ca intonația, pauza, intensitatea vocii sau nonverbale ca gesturile. Este aproape trivial să insistăm asupra importanței pe care o poate avea în atribuirea inferenței direcționale în enunțul „Mihai căzu și Andrei îl împinse” deplasarea accentului logic de la „și” la „Andrei”. Prin aceste observații pe marginea conținutului ipotezelor contextuale dorim să subliniem varietatea informațională a acestei dimensiuni a sUTd. Varietatea de conținut are două consecințe principale. În primul rând, este vorba de universalitatea sUTd, atât la nivel teoretic, cât și la nivel practic. sUTd este un instrument conceptual care poate fi aplicat atât în cazul traducerii scrise, cât și în cazul traducerii orale. În ce privește universalitatea practică, considerăm că sUTd trebuie să fie o unitate translingvistică. Din perspectiva mecanismului de funcționare a sUTd, credem că această condiție a fost îndeplinită. Modelul inferențial nu este atașat proceselor cognitive și comunicaționale specifice unui anumit grup de locuitori. TP face predicția că el caracterizează comunicarea ostensivă în calitate de facultate general-umană.

Dacă revenim însă la conținutul sUTd, orientarea translingvistică poate fi oarecum pusă sub semnul întrebării, în momentul când ne referim la componenta lingvistică. Dar acest lucru devine problematic numai dacă concepem MID prioritar drept o colecție de expresii lingvistice, și nu drept un mecanism sau un principiu de computare a inferenței direcționale. Este adevărat că MID original, dar și versiunea pe care am testat-o pentru limba română [8], include expresii lingvistice prototipice (predicate, timpuri și conectori) pentru exprimarea referinței temporale și a relațiilor temporale pentru două limbi particulare: româna și franceza. Ar fi totuși prea optimist să considerăm că mijloacele lingvistice pentru exprimarea temporalității, în miile de limbi de pe glob, sunt epuizate de aceste trei categorii. Prin urmare, dacă ne propunem să păstrăm orientarea translingvistică a sUTd, este necesar să postulăm pentru această unitate un conținut care depășește categorizările înguste, precum verb, timp verbal, conector. Acest fapt este posibil chiar în cadrul MID. Astfel, vom afirma că sUTd are drept conținut informația conceptuală și procedurală purtătoare de trăsături direcționale, care se realizează morfologic și propozițional. Trăsăturile se află în diferite relații de forță una în raport cu alta, constituind structuri ierarhice care ghidează interpretarea enunțului în conformitate cu principiul pertinentei. Considerăm că această abordare prin prisma opoziției procedural/conceptual este mai aproape de realitatea rezultatelor empirice obținute de F.Alves et al. [4] și de cele mai recente poziții teoretice adoptate de autorii TP și de autorul MID. Insistăm pe ideea că există o diferență de principiu în a identifica expresii lingvistice distincte pentru codificarea informației conceptuale și a informației procedurale (lexic deschis vs. lexic închis) și în a postula că există sens procedural și sens conceptual, fără a atribui acestei diviziuni corespondențe clare la nivel de formă lingvistică.

Pentru a rezuma, conținutul sUTd, definit în termeni de informații procedurale și conceptuale purtătoare de trăsături direcționale, ne permite să postulăm universalitatea translingvistică a unității, în măsura în care fiecare sistem lingvistic va atribui trăsături direcționale propriilor expresii, care vor intra ulterior în relații ierarhice

specifice. Aceasta nu va prejudicia însă mecanismul general de derivare a inferenței direcționale, precum și prevederile generale ale MID privind contribuția neuniformă a ipotezelor contextuale, a conținuturilor procedurale și a conținuturilor conceptuale la computarea direcției temporale.

A doua consecință a faptului că sUTd are un conținut informațional variat ține de faptul că calculul inferențial este dependent de performanța cognitivă a traducătorului. Atunci când afirmăm că ipotezele contextuale sunt accesibile în virtutea unui efort de memorie, de imaginație sau de deducție, presupunem concomitent că efortul respectiv este rezultatul unui mecanism cognitiv individual. Chiar și derivarea formei logice cu atribuirea trăsăturilor direcționale poate ține, în limitele admisibilului, de domeniul particularului. Cu această a doua consecință abordăm componenta didactică a propunerii noastre.

Aplicații didactice ale sUTd

Termenul „aplicații” nu trebuie înțeles în sensul de „proceduri”, „algoritmi” sau „practici” prescrise pentru utilizarea sUTd în formarea traducătorilor. Îl utilizăm mai degrabă cu sensul de „propuneri” pentru integrarea sUTd în procesul de conceptualizare a resurselor didactice și a strategiilor de evaluare, din perspectiva formatorului, și în procesul de dezvoltare a abilităților de autorefecție, din perspectiva cursanților.

Propunerile sunt susținute, în primul rând, de posibilitatea practică de elaborare a unui model coerent de formare a interpreților în baza TP. Ne referim la cele două volume ale lui R.Setton și A.Dawrant [9], dedicate interpretării de conferință, prin care autorii oferă un program exhaustiv de formare a interpreților, însoțit de recomandări, proceduri, exerciții, adresate atât cursanților, cât și formatorilor sau factorilor de decizie instituționali. Modul în care autorii integrează prevederile TP în traducere sau interpretare se bazează pe caracteristica de bază a TP, și anume – că această teorie nu descrie cum oamenii ar trebui să proceseze vorbirea, ci descrie cum ei o fac în realitate, în mod automat. Prin urmare, atunci când pledăm pentru aplicarea TP sau a specificărilor sale în procesul de formare a traducătorilor, nu ne referim nemijlocit la o componentă prescriptivă sau la instrucțiuni explicite pentru obținerea unei traduceri de calitate. Contribuția TP pentru formator și pentru cursant este de altă natură. Pentru R.Setton și A.Dawrant, conceptele-cheie ale TP pentru traducere sunt: efort vs. efect, procesare incrementală, comunicare explicită și implicită, metareprezentare și „citirea miștii”. Fenomenele respective pot fi atribuite, într-o măsură mai mare sau mai mică, constatării că limbile naturale sunt subdeterminate lingvistic. În viziunea noastră, contribuția principală a TP în formarea și autoformarea traducătorilor se realizează pornind de la acceptarea acestei constatări și de la conceptualizarea demersului didactic într-un mod care i-ar permite viitorului profesionist să-și construiască performanța în concordanță cu fenomenul subdeterminării. Altfel spus, subiectul traducător va fi pus în poziția de a-și spori capacitățile metareprezentative, cu scopul de a identifica cum este eliminat decalajul dintre semnificația frazei și sensul intenționat de locutor. O parte a acestui proces se va produce automat, fără controlul conștient al traducătorului, însă pentru alte componente pot fi dezvoltate abilități specifice. Utilizăm verbul „a dezvolta”, deoarece considerăm că ele fac deja parte din setul standard de abilități al unei persoane care comunică cotidian în limba sa maternă. Diferența constă în faptul că traducătorul trebuie să-și reprezinte conștient o bună parte din aceste procese prin care se ajunge la ceea ce a vrut să spună locutorul, cu scopul de a transfera în limba-țintă sensul intenționat de comunicator și de a-l calibra în funcție de destinatar, de context și, nu în ultimul rând, de codul lingvistic-țintă.

Pornind de la această poziție teoretico-didactică, stabilim două direcții de aplicare a sUTd în formarea nemijlocită a viitorilor traducători. În ambele cazuri, ne referim exclusiv la traducerea scrisă. Prima direcție de aplicare ține de recadrarea principiilor după care se concepe în didactica traducerii transferul informației temporale, prin echivalențe/corespondențe. Invocăm, în acest sens, paralelismul sistemelor temporale în franceză și română și faptul că, în momentul „învățării traducerii”, paralelismul în cauză este deseori dăunător și produce rezultate nejustificate. Considerăm că subdeterminarea lingvistică, inclusiv modul în care ea afectează funcționarea sUTd, justifică deplasarea accentelor de la traducerea referinței temporale la interpretarea referinței temporale. Temporalitatea nu poate fi redusă la expresiile lingvistice, specializate în cadrul unui sistem particular pentru exprimarea sa, cum ar fi timpurile verbale sau anumite conjuncții, adverbe etc. Mai mult chiar, temporalitatea nu este un parametru obiectiv, variind în funcție de abilitățile destinatarului de a construi contextul și de capacitatea modulului său lingvistic de a determina forma logică. Prin urmare, putem considera că sUTd este o funcție a activității inferențiale a subiectului traducător și a competenței sale lingvistice. În acest context, delimităm cea de-a doua orientare a aplicării sUTd, și anume – evaluarea cursanților. Rămâne deschisă problema dacă, în cazul unor anumite eșecuri de performanță, este decisiv insuccesul modulului lingvistic în decodificarea anumitor forme temporale, de exemplu inferența înapoi a MMP, sau eșecul procesului inferențial în

construirea unui context, în care o schemă temporală mai puțin prototipică ar fi fost mai potrivită. O soluție pentru a remedia primul tip de deficiențe, cele legate de modulul lingvistic, ar fi de a orienta cursantul spre însușirea conștientă a regulilor și normelor lingvistice în cauză. Or, în pofida accesibilității generale și simplității aparente a acestei soluții, ea provoacă, la rândul său, un șir de dezbateri complexe despre evoluția limbii sau despre interacțiunea dintre normă, sistem și uz (în sens coșerian, de exemplu). Toate aceste dezbateri sunt cu atât mai justificate atunci când „defecțiunea” modulului lingvistic nu este constatată doar la un cursant, ci devine un fenomen recurent. În plus, putem extrapola fenomenul de compensare sau de dominare a informației conceptuale confirmate contextual și declara că modulul lingvistic admite deficiențe acolo unde există mai multe surse potențiale pentru a infera informația direcțională: alte expresii lingvistice (conectori), ipoteze contextuale (regulile cauzale sau scenarii/experiențe prototipice), mediul fizic în care se produc evenimentele. Putem presupune că din acest motiv, cel puțin din experiența noastră, solecismele temporale sunt greșeli mai răspândite decât solecismele de persoană sau de număr. În acest sens, este util să invocăm conceptul de creativitate lingvistică, înțeles inclusiv ca producere a unor enunțuri anormale, inclusiv în traducere. Faptul că destinarii sunt capabili să ajusteze procesul interpretativ pentru a înțelege chiar o formulare imperfectă sugerează că ei pot depăși acest decalaj între semnificația frazei și intenția comunicativă a locutorului.

În condițiile date, considerăm că, relativ la prima direcție de aplicare a sUTd, formatorul trebuie să-și elaboreze resursele didactice astfel încât acestea să reflecte și să varieze, într-o primă etapă, contribuția atât a codului lingvistic, cât și cea a mecanismelor inferențiale în procesarea informației direcționale. Într-o a doua etapă, este necesară explicitarea complementarității celor două modele (modelul codului și modelul inferențial), cu scopul de a încuraja cursanții să-și dezvolte capacități de autorefecție vizavi de modul în care interpretează enunțurile. În opinia noastră, procesul de conștientizare de către cursanți a felului în care ei calculează inferența direcțională nu trebuie să recurgă decât indirect la prescripțiile lingvistice curente. Considerăm că formatorul ar putea adopta inițial o poziție pasivă în acest sens și urmări în ce mod cursanții descriu ei înșiși contribuția diverselor expresii lingvistice la calcularea inferenței direcționale sau la ce expresii recurg cel mai des pentru a exprima o dinamică temporală sau alta. De asemenea, credem oportun ca exercițiile cu implicarea direcționalității să nu apeleze decât foarte târziu la traducerea propriu-zisă, în special dacă limbile de lucru sunt înrudite și posedă sisteme formale paralele, cum este cazul limbilor română și franceză. Astfel s-ar putea evita parțial fenomenele de interferență, dar, și mai important, cursantul va avea ocazia să asocieze fiecărui sistem lingvistic un set distinct de mijloace purtătoare de trăsături direcționale.

Revenind la cea de-a doua orientare în aplicarea sUTd, este inevitabil să evocăm conceptul de GT în calitate de instrument conceptual necesar pentru gestionarea varietății de echivalențe temporale în textul-țintă în română, deoarece varietatea respectivă include nu doar fenomene de selecție paradigmatică sau de decalaj, dar și de transgresare. Abordarea din perspectiva greșelii se justifică și prin cadrul teoretic în care plasăm interpretarea temporalității. Reafirmăm ideea că, departe de a postula un locutor ideal drept obiect al cercetării, pragmatica post-griceană investighează comunicarea în pofida defecțiunilor constatate. În procesul comunicării, observă S.Zufferey și J.Moeschler [10], o bună parte a enunțurilor nu formează fraze gramaticale corecte sau complete, din varii motive: oboseala sau neatenția locutorului; locutorul este indecis referitor la ceea ce dorește să comunice, se corectează sau renunță în plin proces de formulare; locutorul nu posedă suficiente cunoștințe de limbă, inclusiv maternă. Constatăm că în afirmația precedentă comunicarea poate fi înlocuită cu „traducere”, iar locutor cu „traducător”, și se constată o realitate foarte verosimilă, în special în contextul procesului de formare a viitorilor traducători.

Astfel, în cele ce urmează ne vom referi la această componentă de evaluare a cursanților, cu scopul de a pune în evidență cum GT se poate transforma din instrument de sancțiune, chiar cu cele mai nobile intenții ale formatorului, în instrument de reflecție și autorefecție, atât pentru cursant, cât și pentru formator. Punem accentul, bineînțeles, pe rolul sUTd în acest proces de evaluare. Dorim să subliniem că poziția noastră nu este, în niciun caz, o pledoarie în favoarea unui laxism instituționalizat față de normele limbii române. Obiectivul nostru constă în a promova aceste norme într-o abordare cognitivă și comunicațională plauzibilă.

Greșeala sau eroarea de traducere, terminologia nu este unanimă, este un subiect tradițional în investigațiile traductologice. Fie că este vorba de o perspectivă didactică sau de una operațional-științifică, fenomenul greșelii în traducere interesează cercetătorii inclusiv grație potențialului său de a face lumină asupra unui număr mare de procese cognitiv-lingvistice. În context didactic, M.Ballard observă importanța instrumentalizării greșelilor cu scopul de a iniția o abordare reflexivă a necesităților și, ulterior, a performanțelor cursanților înrolați

într-un program de traducere [11, p.51]. Același autor susține că a venit momentul să depășim mecanismele tradiționale de sancționare a greșelilor, deoarece acestea nu fac decât să creeze un mediu traumatizant și chiar degradant pentru cursanți, într-o perioadă în care asistăm la o democratizare tot mai pregnantă a învățământului superior. Greșeala drept indicator de cunoaștere a limbii este o abordare prea restrictivă pentru un fenomen care poate servi drept input pentru un proces reflexiv deosebit de prețios în dezvoltarea competenței de traducere [*Ibidem*, p.51-52].

Propunerea noastră pentru aplicarea sUTd se încadrează într-o paradigmă de operaționalizare și exploatare didactică a greșelii de traducere. Am arătat *supra* că conținutul sUTd nu poate fi atașat formei lingvistice pe care o ia informația direcțională. Preferăm să vorbim despre GT, în contextul sUTd, în sensul în care ea evocă o problemă în relația dintre textul-sursă și textul-țintă. Problema în cauză își are originea într-o presupusă simetrie între limbile/textele/culturile-sursă și țintă. Simetria, sau paralelismul, se poate manifesta în unele cazuri, dar nu este valabilă pentru orice act de traducere. Prin urmare, aparenta simetrie poate genera fenomene care vor afecta mai multe niveluri de descriere: cultural, pragmatic, textual, semantic, sintactic, morfologic, fonologic sau stilistic. Analizând greșelile de traducere, din perspectiva sUTd, este posibil de evaluat cum anume presupusa simetrie dintre franceză și română se reflectă asupra proceselor cognitive ale traducătorului și, mai important, ce ne poate spune despre aceste procese încercarea de a păstra simetria în cauză sau, dimpotrivă, refuzul de a o respecta.

Să observăm următoarele segmente de text și traduceri propuse de cursanți:

(1) *Les fourmis noires se portèrent alors chez les termites rouges, leur livrèrent bataille, en exterminèrent et transportèrent les cadavres dans leur demeure.* (Legendă africană „Furnicile și termitelile”)

(1a) *Furnicile negre s-au dus atunci la termitelile roșii, le-au declarat război, le-au exterminat și le-au transportat pe teritoriul lor.*

(1b) *Atunci furnicile negre se năpustise asupra termitelor roșii, declarându-le război și exterminând și ducând cadavrele în locuința lor.*

(1c) *Furnicile negre au mers către cele roșii, declarându-le război, ucigând și transportând cadavrele lor în casele lor.*

(1d) *Atunci furnicile negre au plecat la furnicile roșii pentru a lupta cu ele, omorându-le și transportând cadavrele în casa lor.*

În cele ce urmează vom face abstracție de celelalte tipuri de greșeli ce pot fi depistate în versiunile de mai sus și ne vom concentra asupra modului în care este transpusă temporalitatea în raport cu textul-sursă. Observăm că în fraza-sursă *passé simple* este utilizat uniform pentru a exprima toate acțiunile. Această utilizare este conformă valorilor temporale și aspectuale ale *passé simple*, și anume – ca timp al narațiunii, conectat la momentul prezent doar prin intermediul memoriei [12, p.371]. Din moment ce perfectul simplu are aceleași valori de timp ale ficțiunii ca și *passé simple*, putem considera versiunile 1b, 1c și 1d ca fiind greșite, iar versiunea 1a drept o alegere la limită, deoarece norma recomandă perfectul simplu ca o soluție mai clară pentru a face să progreseze timpul în succesiuni de verbe care exprimă evenimente [13, p.253]? În opinia noastră, interesul acestei întrebări, chiar din perspectiva formatorului evaluator, nu este într-un răspuns afirmativ/negativ (care va depinde, de altfel, de numeroși parametri, poziții teoretice etc.), ci în perspectiva pe care o deschide, aceea de a ne întreba cum se explică alegerile operate de cursanți pentru a exprima temporalitatea și conotațiile acesteia (succesiune, cauză, interval).

Înainte de a reveni nemijlocit la exemplele de traducere de mai sus, mai facem o precizare privind valoarea gerunziului în limba română. Astfel, conform GBLR [13], gerunziul este cel mai „verbal” dintre formele non-finite, deoarece poate construi relații semantice similare coordonării copulative, fiind numit în acest caz gerunziu „coordonat”. Astfel, în exemplele cu gerunziu 1b-1d relația temporală între predicatele respective și formele gerunziale nu este de subordonare, ci de succesiune a evenimentelor. Interpretate în cheia MID, versiunile 1b-1d sunt temporal coerente, deoarece toate trăsăturile, de la toate nivelurile ierarhiei, converg spre o lectură înainte. Principiul analizei direcționale constă în a calcula direcția temporală a fiecărui enunț și de a combina aceste direcții unele cu altele. Astfel, pentru 1b, formei „*năpustise” nu i se poate atribui, teoretic, o trăsătură direcțională, deoarece ea nu poate fi identificată cu o formă verbală existentă. Din același motiv, în 1b formele de gerunziu coordonate, inclusiv la nivel de trăsături, cu trăsăturile timpului purtat de predicate, sunt lipsite de trăsături direcționale. Predicatele, la rândul lor („năpusti”/„declara (război)”/„extermina”/„duce”), nu se supun unei reguli cauzale prototipice și, prin urmare, tot nu determină o trăsătură direcțională. Unica trăsătură explicită este trăsătura puternică înainte asociată conectorului „și”. Pentru ca această trăsătură să fie

activată, ea trebuie validată de o ipoteză contextuală cu aceeași direcție. Chiar dacă predicatelor nu exprimă prototipic o direcție înainte, ele nici nu o blochează. Faptul respectiv presupune că poate fi construită o ipoteză contextuală înainte, aceasta confirmând trăsătura puternică a conectorului. Prin urmare, 1b va avea o lectură paralelă discursului, în pofida utilizării formei defectuoase „*năpustise”, care nu poate fi interpretată temporal sau direcțional. În cazul versiunilor 1c și 1d, poate fi aplicată aceeași procedură de inferare a direcției, cu o singură excepție. În ambele cazuri, perfectului compus („au mers”, „au plecat”) i se poate atribui o trăsătură slabă înainte, aceasta fiind confirmată ulterior de trăsăturile puternice înainte ale conectorului și ale ipotezei contextuale.

În versiunea 1a asistăm la o interpretare similară. Timpurile verbale sunt purtătoare ale unei lecturi slabe înainte. Informația conceptuală a predicatelor, combinată cu cea procedurală a conectorului „și”, este suficientă pentru a construi o inferență coerentă cu ipoteza contextuală care atribuie enunțului o direcție înainte.

Recunoaștem că versiunile 1a-1d au prezentat mai mult un interes teoretic, de ilustrare a modului în care funcționează MID într-o situație quasi ideală, cu mici abateri de la predicțiile modelului pentru franceză, dar care se explică pe materialul limbii române și permit o extindere a modelului. Versiuni ca următoarea sunt mult mai problematice:

(2) *Téré coupa de la paille qu'il fit sécher au soleil. Trois jours après, quand il voulut la ramasser, il fut mordu à la main droite par un gros termite rouge. Son sang gicla, abîma les ailes d'un papillon qui s'envolait. Les oiseaux en voyant cette tâche de sang sur les ailes du papillon crièrent. Leurs cris alertèrent le singe blanc qui, affolé, se mit à courir et détacha dans sa fuite un gros fruit sauvage. Ce fruit sauvage tomba sur le dos d'un éléphant qui en se sauvant piétina une tortue.* (Legendă africană „Furnicile și termitel”)

(2a) *Tere tăiașe paiel, pe care le uscuse la soare. Trei zile mai târziu, când vruse să le adune, el fusese mușcat la mâna dreaptă de o termită roșie mare. Sângele îi țîșnea și stropise aripile unui fluture care zbură. Păsările văzând această pată de sânge pe aripile fluturelui începuse a ciripi speriate. Ciripitul alertase gorila albă care, înspăimântată, începuse a fugi și în fuga ei desprinsă un fruct sălbatic mare. Acest fruct sălbatic căzuse pe spatele unui elefant, care salvându-se a călcat o broască țestoasă.*

Secvența în cauză merită interesul nostru, deoarece ea demonstrează elocvent în ce măsură greșelile de traducere sunt simptomatice pentru procese mult mai profunde, legate atât de competența în limba-sursă, cât și de cea în limba-țintă. Dacă ne referim la o simplă perspectivă de evaluare, în secvența dată, sensul fals explică formele de mai-mult-ca-perfect și solecismele de persoană. Originea sensurilor false ne poate fi sugerată de statutul mai-mult-ca-perfectului în limba română de timp achiziționat într-un cadru formal și rezervat limbii literare. Nu negăm în niciun caz relevanța acestor observații, dar credem că ele pot declanșa investigații mai largi. În caz contrar, ne regăsim în ipostaza când posedăm toate elementele pentru a descrie o situație problematică, dar ne lipsește latura explicativă, unica capabilă de a remedia lacunele respective sau, poate și mai benefic, de a depăși abordarea situației în termeni de problemă. Reamintim că, în cadrul TP, producând un stimul ostensiv, locutorul își încurajează interlocutorul să presupună că acesta este suficient de pertinent pentru a fi procesat. Astfel se explică Principiul Comunicativ al Pertinenței: orice stimul ostensiv comunică prezumția propriei pertinente optime [14, p.612]. În aceste condiții, utilizarea unui stimul ostensiv creează o „prezumție a pertinente optime”, care explică la ce trebuie să se aștepte destinatarul unui act de comunicare ostensivă, în materie de efecte și costuri (eforturi). Prezumția pertinente optime prevede că: a) stimulul ostensiv este suficient de pertinent ca să merite costurile de efort de procesare din partea interlocutorului; b) este cel mai pertinent stimul posibil, reieșind din aptitudinile și preferințele locutorului [14, p.612; 1, p.270]. Dacă ne referim nemijlocit la versiunea din 2a, se impune o întrebare atât pentru formatorul-evaluator, cât și pentru formatorul-cercetător: de ce aptitudinile și preferințele locutorului duc la producerea unor stimuli ca 2a? Cu atât mai mult cu cât nu putem vorbi de o situație de comunicare în care o anumită relaxare a normelor este o posibilitate mutuală manifestă pentru ambii interlocutori. Dimpotrivă, situația de comunicare în care se află cursantul și formatorul presupune că un stimul va fi cu atât mai pertinent pentru oricare dintre cei doi participanți cu cât situațiile de transgresare a normelor vor fi mai rare. Insistăm evident că răspunsul care prevede „necunoașterea” mai-mult-ca-perfectului sau a perfectului simplu nu ar trebui să satisfacă formatorul-evaluator și cu atât mai mult formatorul-cercetător. În opinia noastră, evaluarea poate fi cuplată în acest sens cu aplicarea UTd într-o perspectivă monolingvă, așa cum am sugerat *supra*.

Concluzii

Dacă postulăm că direcționalitatea discursului poate constitui o subunitate în sine, de natură procedurală, acest tip de subunitate înglobează atunci raportul dintre textul-sursă și textul-țintă în efortul lor de a păstra un

echilibru între constrângerile interne ale sistemului temporal și cele inferențiale, de natură pragmatică. sUTd este, prin urmare, purtătoare a trăsăturilor inferate compozițional și reunite într-o direcționalitate dominantă, care trebuie exprimată în limba-țintă prin mijloace nu neapărat echivalente la nivel de sistem lingvistic, dar mai degrabă la nivel de sistem inferențial.

Tratarea subiectelor legate de timp și temporalitate în didactica traducerii trebuie să se realizeze, în opinia noastră, în plan sintagmatic cu încorporarea acelor instrumente de conceptualizare și modelare teoretico-didactică care includ nu doar dimensiunea normativă, ci și pe cea cognitivă a comunicării umane, chiar cu un accent sporit asupra acesteia din urmă. GT, în acest sens, funcționează asemenea unui indicator, o anomalie care sugerează procese de interes științific la nivel de interpretare a textului-sursă, precum și de competență în limba-țintă, considerată maternă. sUTd ne permite să includem GT temporală, de diferit grad de severitate, în tabloul mai larg al modului în care cogniția umană procesează informația lingvistică și contextuală prin mecanisme inferențiale de compensare și coordonare la nivelul materialului limbii și la nivelul reperelor din mediul cognitiv accesibil.

Referințe:

1. SPERBER, D., WILSON, D. *Relevance: communication and cognition*. Oxford: Blackwell, 1995. 326 p. ISBN 978-0631198789
2. BREAHNĂ, I. Unitatea de traducere: un concept operațional? În: *Intertext*, 2020, nr.1-2(53-54), p.104-110. ISSN: 1857-3711
3. MOESCHLER, J. Le Modèle des Inférences Directionnelles. In: *Cahiers de linguistique française*. 2000, no22, p.57-100. ISSN 1661-3171
4. ALVES, F., GONÇALVES, J.L. Investigating the conceptual-procedural distinction in the translation process: A relevance-theoretic analysis of micro and macro translation units. In: *Target*, 2013, no25(1), p.107-124. ISSN 0924-1884
5. MOESCHLER, J. Economy and pragmatic optimality: the case of directional inferences. In: *Generative Grammar in Geneva (GG@G)*, 2002, no3, p.1-20 [Accesat: 16.12.2019]. Disponibil: <http://www.unige.ch/lettres/linge/syntaxe/journal/Volume3/moeschlerGG@G.pdf>
6. MOESCHLER, J., REBOUL, A. *Dictionnaire encyclopédique de pragmatique*. Paris: Editions du Seuil, 1994. 562 p. ISBN 978-2020130424.
7. MOESCHLER, J., AUCHLIN, A. *Introduction à la linguistique contemporaine*. Paris: Armand Colin, 1997. 192 p. ISBN 2-200-25124-6
8. BREAHNĂ I. *Le calcul des inférences directionnelles en roumain. Étude expérimentale*. Chișinău: CEP USM, 2019. 71 p. ISBN 978-9975-152-34-1
9. SETTON, R., DAWRANT, A. *Conference Interpreting – A Complete Course*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2016. 470 p. ISBN 978-9027258618
10. ZUFFEREY, S., MOESCHLER, J. *Initiation à l'étude du sens*. Auxerre: Sciences Humaines Editions, 2012. 254 p. ISBN 978-2-36106-032-9
11. BALLARD, M. Téléologie de la traduction universitaire. In: *Meta*, 2005, no50, p.49-59. ISSN 1492-1421
12. WAGNER, R., PINCHON, J. *Grammaire du français moderne et classique*. Paris: Hachette, 1991. 688 p. ISBN 2-01-018258-8
13. *Gramatica de bază a limbii române* / Coord. G.P. DINDELEGAN. București: Univers Enciclopedic Gold, 2016. 686 p. ISBN 978-6067041385.
14. WILSON, D., SPERBER, D. Relevance Theory. In: L.R. HORN and G.WARD, eds. *The Handbook of Pragmatics*. Malden, Mass.: Blackwell, 2004, p.607-632. ISBN 978-0631225478.

Date despre autor:

Irina BREAHNĂ, doctor, conferențiar universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: irina_breahna@yahoo.fr

ORCID: 0000-0002-9462-8303

Prezentat la 30.12.2020